

יסודות תענית

שיעור שלישי

קבלת תענית

מקורות

א. גמ' תענית יב. "אמר שמואל...
גזרתנו את נדרו"

ב. רי"ף תענית ג: "אמר שמואל...
מסתברא וכו'"

ג. תוס' עבודה זרה לד. ד"ה מתענין;
רא"ש תענית פ"א סי' יג; מרדכי
תענית סי' תרכג

ד. ריטב"א תענית יב. ד"ה אימת
מקבלה

ה. חיבור התשובה למאירי, שבר גאון
מאמר א פרק חמישי "וכדי לנקות...
הדומים לאלו"

ו. רמב"ם הל' תעניות פ"א ה"י

[ז. הלכות נדרים לרמב"ן כב: "גרסינן
בפרק מאימתי... מפני גזרתנו";
ריטב"א שם, ד"ה גרסי'; נימוקי יוסף
שם, כב.-: "וצריך לעיין..."; ר"ן תענית
ב: ד"ה אלא]

ח. לבוש סי' תקסב סעי' א; מגן
אברהם סי' תקסג

ריטב"א תענית יב. ד"ה אימת מקבלה

אימת מקבלה רב אמר במנחה ושמואל
אמר בתפלת המנחה. פירוש לא שאמר
בתפלת המנחה עננו כמו שכתב הרמב"ם
ז"ל שזו היא תפלת תענית נקראת בכל
הסוגיא, גם אין ענין לעננו בתפלת המנחה

שאינו בתענית כלל, אלא הקבלה הוא בשומע תפלה שיאמר הריני בתענית למחר, יהי רצון מלפניך שתקבל תעניתי ותשמע תפלתי כי אתה שומע תפלת כל פה בא"י שומע תפלה, ואם לא נזכר עד לאחר שומע תפלה אומר כן בסוף תפלתו קודם שיאמר יהיו לרצון, או לאחר כן קודם שיעקור את רגליו.

ולכאורה היה נראה דבין לרב בין לשמואל בשעת המנחה יש לו לקבלה סמוך ליום התענית ולא קודם לכן שאף רב במנחה קאמר, אבל זה אינו נכון ממה שאמרו א"ר יוסף כותיה דשמואל מסתברא דתנינא להן כל אינש דאיתאי עלוהי מקדמת דנא ייסר, מאי לאו ייסר עצמו בצלו, ופרקינן [לא יאסר, ואם כדברינו קשה] מאי מסתברא כותיה דשמואל איכא, ולמה לן לתרוצי לא יאסר והלא אף לרב יש לפרשה דייסר עצמו במנחה דקבלה מעיקרא לא סגי ליה,

אלא ודאי דלרב כיון דמיקל בקבלה דסגי ליה בדבור שלא בתפלה כשאר נדרי הקדש, ה"ה שאפילו הקדים קבלה לתענית זמן מרובה או שנדר להתענות כמה ימים מפוזרים, בהכי סגי ליה כשאר כל נדרי מצוה ואין צריך לקבל עוד סמוך לתענית, אבל לשמואל לפי שאין זה נראה נדר מצוה גמור ונראה כנודר להרע לעצמו, וכדאמר שמואל גופיה לקמן לא יהא אלא נדר, דאלמא לא חשיב ליה נדר גמור להדיא, ומשום הכי בעי קבלה גמורה דקביעותא בתפלה וסמוך לתענית, וכשאר קבלות שבתות ויום טוב כשצריכין קבלה דבעו קבלה בתפלה או על הכוס כשבא לקבלם מבעוד יום כדי לעשות קבע לדבר, ולא נקט רב במנחה אלא לאפוקי מדשמואל דבעי בתפלת המנחה, אבל היא הנותנת דכיון דלא בעי קבלה בתפלה שאף בזמן מרובה קודם לכן סגי ליה לקבוליה,

והשתא אתי שפיר מאי דאמר רב יוסף
כותיה דשמואל וכו', דלישנא דייסר משמע
שאע"פ שקדם נדרו צריך הוא לאסור עצמו
לקבל סמוך לתענית, וכיון דכן היינו דייסר
עצמו בצלו, ופרקינן לא יאסר, דייסר פועל
עומד הוא שיעמוד באיסורו.

חיבור התשובה למאירי, שבר גאון מאמר א פרק חמישי

וכדי לנקות רעיוניו בטרם בא יומו ולהכיין
עצמו להנהיג בהם, הצריכו תחילה לכל מי
שמתענה שתהיה כוונתו להתענות בטרם
יתחיל להתענות. וזאת היתה הכוונה
בעניין קבלת התענית מערב התענית ברוב
התעניות. והוא בתפילה המנחה בסופה
בדברי ריצוי ותחנונים, עד שיאמר בכלל
ריצויו 'קבלני בתעניתי שאשב למחר', או
מדברים הדומים לאלו.

לבוש סי' תרסב סעי' א

הרוצה להתענות ולהתפלל ענינו שיתקבל תעניתו, צריך לקבל עליו בנדר לשם מצוה, שאם לא יקבל עליו ויתענה לא חשיב ליה לתענית, כי אקראי בעלמא הוא ולא למצוה יחשב לו, ודמי למפוח מליא זיקא, ואדרבא נקרא חוטא על שציער עצמו, כי התענית דומה לקרבן שמקריב חלבו ודמו, וכמו שבקרבן צריך להקדישו קודם שיקריבנו, ואפילו מתעסק בשחיטה פסול דכתיב 'לרצונכם תזבחהו', כך המתענה ואינו מקבלו קודם לכן דומה למתעסק בקדשים, ופיגול הוא ולא ירצה לו.

מגן אברהם סי' תקסג

דלא הוי קבלה - משמע ברא"ש דא"צ להתענות כלל. והב"ח חלק עליו וכתב

למה לא יהיה לו דין נדר. וי"ל, דהא כתב
סי' תי"ח ותקס"ח דקבלת תעני' לא הוי
נדר, ולכן לא מהני אלא אם כן קבלו סמוך
ליום התענית, דהיינו במנחה. מיהו גם
דברי הרא"ש אפשר לפרש דלענין זה הוי
קבלה דצריך להשלים נדרו, ולכן יש
להחמיר.

הגמרא אומרת:

אמר שמואל: כל תענית שלא
קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה
תענית. ואי יתיב מאי? אמר רבה
בר שילא: דמי למפוחא דמליא
זיקא. [תענית יב.]

בדברי הגמרא מבואר שקיימת חובה
לקבל את התענית, והיושב בתענית
ללא קבלת תענית אינו מקבל עליה

שכר. טעם הדין אינו מפורש בגמרא,
ונראה שבדברי הראשונים
והאחרונים ישנן דרכים שונות
בהבנת יסוד דין זה.

המאירי כותב בספרו 'חיבור
התשובה':

וכדי לנקות רעיוניו בטרם בא
יומו ולהכין עצמו להנהיג בהם,
הצריכו תחילה לכל מי שמתענה
שתהיה כוונתו להתענות בטרם
יתחיל להתענות. וזאת היתה
הכוונה בעניין קבלת התענית
מערב התענית ברוב התעניות.
והוא בתפילה המנחה בסופה
בדברי ריצוי ותחנונים, עד
שיאמר בכלל ריצויו 'קבלני
בתעניתי שאשב למחר', או
מדברים הדומים לאלו.

[חיבור התשובה למאירי, שבר גאון מאמר
א פרק חמישי]

לדבריו, קבלת התענית היא דין
מיוחד לתענית, הנובע מחובת
התכוננות האדם לתענית בתפילה
ובתשובה.

ייתכן והבנה זו עומדת ביסוד דברי
הרי"ף:

אמר שמואל: כל תענית שלא
קבלה מבעוד יום לא שמיה
תענית, שנאמר 'קדשו צום'.

[רי"ף ג:]

הרי"ף מביא כמקור לחובת קבלת
התענית את הכתוב "קדשו צום".
מדבריו משתמע שזו הלכה ייחודית
בתענית, וניתן לבאר את טעמה
כדברי המאירי – חובת התכוננות
לקראת התענית.

שיטה זו מעין זו עולה מדברי
השאלות:

מאן דקביל תעניתא מיבעי ליה
לקבולי מבעוד יום, וצריך
לאדכורי 'ענינו ה' ענינו'. והיכא
מקביל עליה? בתפלת המנחה.
דאמר שמואל: יחיד שקיבל עליו
תענית צריך להזכיר 'ענינו ה'
ענינו' בתפלת מנחה בשומע
תפלה. [שאלות דרב אחאי שאלתא סו]

לפי השאלות, קבלת התענית
נעשית על ידי אמירת תפילת 'ענינו'¹.
נראה מכך כי עניינה של קבלת
התענית הוא תפילה על קבלת
התענית לרצון, ולשם כך אומרים את

¹ וכן כותב הרמב"ם בתשובה [מהד' בלאו סי' קס], וכן גרס המגיד משנה [הל' תעניות פ"א ה"ג] גם ב'משנה
תורה'. אמנם, בתשובה אחרת של הרמב"ם [מהד' בלאו סי' שיג] מפורש לא כך: "ואמנם ענינו לא
יאמר אלא מליל התענית", ונראה מכך שהרמב"ם חזר בו ומחק מ'משנה תורה' את אמירת ענינו
בערב התענית.

התפילה המיוחדת לתענית – "עננו ה'
עננו ביום צום תעניתנו".

יסוד להבנה זו, על משמעותה
העצמית של קבלת התענית, בדברי
הגמרא:

בימי רבי זירא גזור שמדא וגזור
דלא למיתב בתעניתא. אמר להו
רבי זירא: נקבליה עילוון, ולכי
בטיל שמדא ליתביה. אמרי ליה:
מנא לך הא? אמר להו: דכתיב
'ויאמר אלי אל תירא דניאל, כי מן
היום הראשון אשר נתת את לבך
להבין ולהתענות לפני אלהיך
נשמעו דבריך'. [תענית ח:]

שיטה זו שופכת אור על שיטת
שמואל, שקבלת התענית צריכה
להיעשות בתפילת המנחה:

אימת מקביל ליה? רב אמר:
במנחה, ושמואל אמר: בתפלת
המנחה. [שם]

לפי רב, יש לקבל את התענית מן
המנחה ולמעלה. לעומת זאת, לפי
שמואל, יש לקבל את התענית דווקא
בתפילת המנחה. על פי השאילתות
וסיעתו, טעם הדבר ברור: הואיל
וקבלת התענית במהותה היא מעשה
של זעקה ותפילה, עליה להיעשות
בתפילה.

אמנם, הריטב"א מבאר את טעמו
של שמואל באופן אחר:

לפי שאין זה נראה נדר מצוה
גמור ונראה כנודר להרע לעצמו,
וכדאמר שמואל גופיה לקמן: 'לא
יהא אלא נדר', דאלמא לא חשיב
ליה נדר גמור להדיא, ומשום הכי

בעי קבלה גמורה דקביעותא
בתפלה וסמוך לתענית, וכשאר
קבלות שבתות ויום טוב
כשצריכין קבלה דבעו קבלה
בתפלה או על הכוס כשבא
לקבלם מבעוד יום כדי לעשות
קבע לדבר. [ריטב"א יב. ד"ה אימת]

לדברי הריטב"א, קבלת התענית
צריכה להיעשות בתפילת המנחה כדי
להעניק לה תוקף ומשמעות. לדבריו,
הואיל וקבלת התענית אינה נראית
כנדר של מצוה אלא כסיגוף בעלמא
– "בעי קבלה גמורה דקביעותא
בתפילה וסמוך לתענית... כדי לעשות
קבע לדבר".

דברי הריטב"א מבוססים על שיטתו
העקרונית במהותה של התענית:

שהתענית הוא נדר אינו מנדרי
איסור שהרי לא אסר חפצא
עליה, דאילו כן פשיטא שהוא
בידו לאסור מאכל ומשקה כל זמן
שירצה ואפילו רגע, ויש בו משום
'לא יחל דברו'... אלא מנדרי
הקדש שאסר עצמו להתענות,
ולא אסר כלום עליו אלא קיבל
לעשות מצוה כלשון נדרי הקדש
שהם חיוב גברא.

[ריטב"א יא: ד"ה ובגמ']

לדבריו, קבלת תענית אינה בכלל
'נדרי איסור', בהם האדם מחיל איסור
על החפצא, אלא היא בכלל 'נדרי
מצוה' – קבלה לעשות מצוה. על פי
זה מבאר הריטב"א, כי הואיל וישיבה
בתענית אינה מעשה מובהק של
מצוה, וניתן לראותה כסיגוף בעלמא,
יש צורך לקבל את התענית בתפילה,

כדי לתת תוקף לאמירתו ולהראות
שהיא בכלל 'נדרי מצוה'.

שיטה שונה ללבוש:

הרוצה להתענות ולהתפלל ענינו
שיתקבל תעניתו, צריך לקבל
עליו בנדר לשם מצוה, שאם לא
יקבל עליו ויתענה לא חשיב ליה
לתענית, כי אקראי בעלמא הוא
ולא למצוה יחשב לו, ודמי למפוח
מליא זיקא, ואדרבא נקרא חוטא
על שציער עצמו, כי התענית
דומה לקרבן שמקריב חלבו ודמו,
וכמו שבקרבן צריך להקדישו
קודם שיקריבנו, ואפילו מתעסק
בשחיטה פסול דכתיב 'לרצונכם
תזבחהו', כך המתענה ואינו
מקבלו קודם לכן דומה למתעסק

בקדשים, ופיגול הוא ולא ירצה

לו. [לבוש תקסב, א]

הלבוש משווה את קבלת התענית כהקדשת הקרבן – כשם שחובה להקדיש את הקרבן לפני הקרבתו, כך חובה 'להקדיש' את התענית לפני בואה. דבריו מבוססים על ההבנה – בה עסקנו בהרחבה בשיעור הקודם – כי התענית מהווה מעין 'קרבן', נתינת חלבו ודמו לגבוה, ובשל כך היא טעונה הקדשה. מכאן, כי גם הלבוש רואה את התענית כנדר, אך לדבריו קבלת התענית מהווה 'נדרי הקדש', כהקדשת קרבן.

מן האמור עולה, כי הראשונים נחלקים האם לקבלת תענית יש גדר

של נדר. למחלוקת זו ישנן השלכות
שונות:

א. קבלת תענית במחשבה: תוספות

[עבודה זרה לד. ד"ה מתענין] כותבים בשם
רבנו תם שקבלת תענית יכולה
להיעשות במחשבה: "מעשה בא
לפני רבנו תם באחד שעשה הרבה
תעניות ולא קבלם מאתמול, ואמר
רבנו תם כי לא הפסיד תעניותיו,
כי מאחר שהיה בדעתו להתענות
היינו גמר בלבו, והוי בכלל 'נדיב
לב' דאמר דגמר בלבו אף על פי
שלא הוציא בשפתיו"². דברי רבנו
תם מבוססים על דיני נדרים,
ומכאן ולשיטתו לקבלת תענית יש
גדר של נדר. לעומת זאת, לפי
השאלות והמאירי, שקבלת
תענית היא התכוננות לתענית או

² ע"י רא"ש [פ"א סי' יג] הדן בשיטתו.

תפילה לקבלת התענית, מסתבר
שיש צורך בדיבור מפורש³.

ב. קבלת תענית 'בלי נדר': יש

אחרונים [אבן ישראל ח"ז סי' כה; הליכות
שלמה ח"א פרק טו הערה ב; קובץ תשובות
הגרי"ש אלישיב ח"א סי' כו; להורות נתן ח"ו סי'
לה] הסוברים שלא ניתן לקבל
תענית 'בלי נדר'. שיטה זו
מבוססת על ההבנה שקבלת
תענית היא מעשה של נדר, ולכן
אין משמעות לקבלת תענית 'בלי
נדר'. לעומת זאת, לפי שיטת
השאלות וסיעתו, שקבלת
תענית היא תפילה לקבלת
התענית, מסתבר שניתן לקבל
תענית 'בלי נדר'⁴.

³ אמנם, ערוך השולחן [ח"מ ריב, י] נוקט שקבלת תענית אינה נדר, ואף על פי כן די בקבלה בלב.

⁴ אמנם, מדברי הגרי"ש אלישיב [קובץ תשובות, שם; הערות למסכת כתובות סב: רש"י ד"ה אינו דומה] עולה
הבנה שונה ביסוד קבלת תענית: חלק מעיניו התענית הוא בכך ש"אין לו פת בסלוי", והדבר נעשה
על ידי קבלת התענית. בשל כך, אין משמעות לקבלת תענית הנעשית באופן שאינו מחייב.

ג. חיוב התענית – דאורייתא או

דרבנן: הגמרא [תענית יב.] אומרת לגבי המקבל תענית בימים הכתובים במגילת תענית: "אם נדרו קודם לגזרתנו יבטיל נדרו את גזרתנו, ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו". הרמב"ן [הלכות נדרים כב:] מבאר בדרכים שונות מדוע ימים אלו מבטלים את התענית שהאדם קיבל על עצמו, על אף ש"נדרים חלים על דבר מצוה כדבר הרשות". לאחר מכן מביא הרמב"ן (בשם "מקצת רבוותא") שיטה המחלקת בין נדר לקבלת תענית: "דהאי נדר דהכא לאו נדר ממש הוא דאפקיה בלשון הרי עלי, אלא קבלת תענית בעלמא הוא, וקבלת תענית לא חמירא כנדרים ממש

למיעקר ימים טובים". הריטב"א
[שם, ד"ה גרסי'; תענית יא:] מבאר שכוונת
הרמב"ן היא שקבלת תענית אינה
'נדרי איסור', החלים על החפצא,
אלא 'נדרי הקדש' שניתן להעבירם
ליום אחר. הר"ן [תענית ב: ד"ה אלא]
מבאר באופן שונה, שקבלת
תענית אינה מהווה נדר גמור אלא
תוקפה רק כ'קבלה לדבר מצוה' –
שמקורה בדרשה: "מפיק – זו
צדקה"⁵ – ולכן אין בכוחה לעקור
ימים טובים. מכל השיטות הללו
נראה שקבלת תענית מחייבת
מדאורייתא⁶, אולם הנימוקי יוסף
[נדריים, שם] כותב בביאור החילוק בין
נדר לקבלת תענית: "דקבלת
תענית אינו נדר, ולפיכך אינו אלא
מדרבנן משום דעבר על קבלתו".

⁵ כן כותב הר"ן בנדריים (ה. ד"ה עליו).

⁶ וכן מסיק הקרן אורה [תענית יב. ד"ה ובעיקר הדבר].

לדבריו, תוקף קבלת תענית היא מדרבנן בלבד. נראה ששיטה זו מתאימה להבנה שקבלת תענית אינה נדר⁷, וכשיטת השאלות וסיעתו⁸.

ד. תוקף תענית ללא קבלה מבעוד

יום: המרדכי [סי' תרכג] כותב כי לתענית שלא קיבלה מבעוד יום אין כל תוקף מחייב: "כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית, ודמי למפוחא מליא זיקא. משמע דלא חשיב תענית ומותר לאכול אף על פי שקיבל עליו אחר חשיכה להתענות כל היום, דכיון שלא קיבל מבעוד יום כאילו לא קיבל". לעומתו, תוספות [ע"ז לד. ד"ה מתעניין] כותבים:

⁷ וכן כותב ערוך השולחן [אר"ח תקסב, ה].

⁸ אמנם, אין הכרח שהשאלות וסיעתו חולקים על ההבנה שלקבלת תענית יש תוקף של נדר, וייתכן שכל כוונתם היא שדין קבלת תענית מושתת על עיקרון שונה, אך גם לשיטתם יש לו תוקף של נדר מדאורייתא.

”והא דבעי שמואל קבלה היינו
לכתחילה, ואי יתיב דמי למפוחא
היינו שאינו מקבל עליו שכר
תענית אלא נקרא חוטא על
שציער עצמו, ומכל מקום נדרו
נדר”. מדברי תוספות עולה כי
לקבלת תענית מעמד כפול: היא
מהווה גם נדר מחייב וגם דין
ייחודי בתענית, מחמתו היושב
בתענית מקבל שכר. לכן, קבלת
תענית שנעשתה שלא במועדה
מחייבת כדין נדר, אך היושב
בתענית אינו מקבל שכר על כך.
את שיטת המרדכי ניתן לבאר על
פי דרכו של הריטב”א דלעיל –
קבלת תענית מהווה נדר רק
כאשר היא נעשית בתפילת
המנחה, ואילו לקבלת תענית
הנעשית בזמן אחר אין כל תוקף

מחייב. אמנם, המגן אברהם [סי'
תקסג] מבאר שיטה זו באופן אחר:
"דקבלת תענית, לא הוי נדר ולכן
לא מהני אלא אם כן קבלו סמוך
ליום התענית, דהיינו במנחה".
לדבריו, שיטה זו סבורה שקבלת
תענית אינה מהווה נדר, ולכן
כאשר היא נעשתה שלא במועדה
אין לה תוקף מחייב.

כאמור, מדברי תוספות עולה כי
לקבלת תענית מעמד כפול: היא
מהווה גם נדר מחייב וגם דין ייחודי
בתענית, מחמתו היושב בתענית
מקבל שכר.

רבי משה פיינשטיין כותב בביאור
שיטתם:

דבקבלה הוי יום כזה ואחר כך
עושה חיובו, לכן אינו כל כך
חוטא, משום דעשיית היום הוא
גם מצוה. אבל בלא קבלה,
שהאיסור הוא על האכילה
והשתייה בעצם, נחשב חוטא
ביותר. [דברות משה ע"ז לד.]

לפי דבריו, קבלת התענית מגדירה
את היום כ'יום תענית', והגדרה זו
אוסרת את האדם באכילה ובשתייה
באותו היום. בשל כך, היושב בתענית
ב'יום תענית' מקיים מצוה – מצות
הימנעות מאכילה ושתייה ביום
התענית – ומקבל עליה שכר, ואילו
היושב בתענית ביום רגיל אינו אלא
חוטא.

מדבריו מתחדשת הבנה חדשה
במשמעותה של קבלת התענית:

קבלת התענית מגדירה את זהותו
וצביונו של היום והופכת אותו ל'יום
תענית' – יום האסור באכילה
ושתיה⁹.

רבי משה פיינשטיין מוסיף ומבאר
על פי הגדרה זו מדוע קבלת התענית
צריכה להיעשות מבעוד יום:

משום דסברי גדר קבלה דהוא
שצריך שיעשהו ליום תענית ואז
מחוייב בהלכות תענית, ולא
שהוא נדר על איסור אכילה
ושתיה, אלא כמו עניין נזיר
שעושה עצמו לנזיר וממילא יש
עליו דיני נזיר, וכמו כן בתענית.
ושינוי ביום לא שייך, אלא כל
היום מתחילת הלילה צריך
שייחשב יום תענית. [שם]

⁹ הגדרה עקרונית מובאת בשם הגר"ח [חידושי הגר"ח על הש"ס – 'בענין תענית ששכח ואכל'], וכן נוקט
הצפנת פענח [הל' תעניות פ"א ה"ט; הל' נזירות פ"א ה"ז]; ועל פיה, יש לדמות את קבלת תענית לקבלת
שבת, ואכמ"ל.

לדבריו, הואיל וקבלת התענית
מגדירה את זהותו של היום, היא
צריכה להיעשות מבעוד יום; שכן יום
התענית מתחיל כבר מהלילה.

בשולי הדברים נעיר כי לרבנו תם
שיטה ייחודית על פיה בדיעבד ניתן
לקבל תענית גם משחשיכה:

ועוד היה אומר רבנו תם, כי אף
לא גמר בלבו עד הלילה יכול
להתענות ולהתפלל תפלת תענית
ויצא ידי נדרו כאילו קבל
מאתמול, אך לא היה בידו ראייה
ברורה על זה. ומיהו מצוה מן
המובחר לקבל מבעוד יום
בתפלת המנחה. [תוס' ע"ז, שם]

ויש לעיין האם בהכרח רבנו תם
חולק על ההגדרה כי יום התענית
מתחיל בלילה.

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בדין
תענית שעות.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל